

Tadeusz BORYS

AKSJOLOGICZNE PODSTAWY ZRÓWNOWAŻONEGO I INTELIGENTNEGO ROZWOJU

Tadeusz Borys, prof. dr hab. – Uniwersytet Zielonogórski

adres korespondencyjny:
Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Podgórna 59, 65-190 Zielona Góra
e-mail: tadeusz.borys@ue.wroc.pl

TAXIOLOGICAL BASIS OF BALANCED AND INTELLIGENT DEVELOPMENT

SUMMARY: The article presents the concept of development as the key category in the social, economic and environmental sphere. A positive assessment of changes from the point of view of a specific criterion is recognised as a constructive attribute of the definition referring to development. The interrelation between such positive value and defining the criterion in clear and concise terms becomes the decisive factor regarding relativity of this category. The general definition and core subject matter of development become the basis for establishing a homogenous terminological convention of derivative concepts, consisting most frequently in adding various prefixes to the word "development" (e.g. "eco-development") or adjectives (e.g. durable development") and assigning the due meaning to these new notions. Establishing the meaning substance of any paradigm of development is related to defining certain sets of principles reflecting a given system of values. The axiological system should play the role of a decisive criterion in evaluating the positive nature of changes with regard to human development, as well as to social, economic and environmental development.

KEYWORDS: intelligent development, balanced development

„Wy i ja jesteśmy jedno.
Nie mogę zrobić wam krzywdy, nie raniąc siebie”

Gandhi

Wstęp – kilka refleksji o aksjologii i aksjologach

Aksjologia (od gr. *αξιος* ‘godny, cenny’ + *λογος* ‘nauka’) jest interpretowana w najszerszym ujęciu jako dyscyplina filozofii tworząca ogólną teorię wartości (naukę o wartościach) poprzez rozważania teoretyczne dotyczące:

- pojęcia wartości, wywodzącego się z etycznych koncepcji dobra;
- analizy natury wartości, czyli tego, co cenne, dobre; a więc zagadnienia, *czym jest wartość, jaki jest jej charakter* (na przykład: subiektywny, obiektywny, absolutny czy względny);
- dociekania źródeł i mechanizmów powstawania wartości.

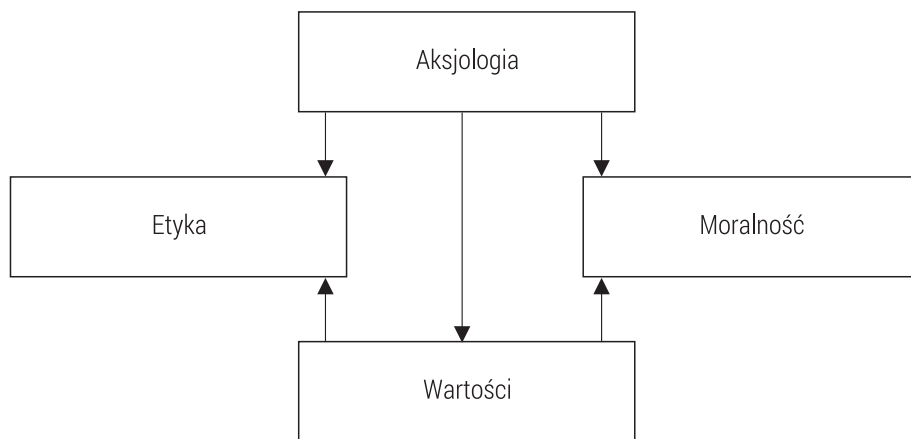
Zatem aksjologia usiłuje zidentyfikować i nazwać przedmiot wartości w odczuwaniu (emocje, uczucia), myśleniu i działaniu ludzi, szuka różnych konfiguracji wartości, także w układzie hierarchicznym (na przykład: w teorii potrzeb ludzkich)¹. I tu pojawia się pewien paradoks. Mimo, że aksjologia przenika swoim specyficznym stanowiskiem poznawczym całą rzeczywistość ludzką jest nadal wąską i raczej niszową częścią filozofii, rzadko uprawianą w uniwersytetach, a przecież – w ocenie autora tej pracy – powinna mieć rangę kluczową i zakres badawczy określony zarówno uniwersalnie (walor teorii ogólnej), jak i w sposób wyspecyfikowany (szczegółowe teorie wartości).

Aktualnie w tym drugim wydaniu aksjologia wchodzi jednak nadal w skład poszczególnych, pozafilozoficznych dziedzin naukowych (ekonomicznych, socjologicznych i innych) z reguły nieformalnie i w sposób uznawany przez filozofów za samozwańczy. Coraz częściej, poza osiągnięciami aksjologii ogólnej, podkreśla się z coraz większą odwagą dorobek takich aksjologii „specjalistycznych”, jak: aksjologia społeczna, aksjologia kultury czy – będąca przedmiotem tego artykułu – aksjologia rozwoju.

Aksjologia generuje nieustannie zasoby wiedzy, umiejętności i kompetencji, które jak rzadko inne zasoby mają wyraźny dodatek mądrości i intuicji. Ma też swoich najbliższych „kuzynów” – etykę i moralność, tworząc coraz

¹ Współczesne znaczenie, na którym opiera się aksjologia pochodzi od R.H. Lotzego (połowa XIX wieku), choć sam termin „aksjologia” został wprowadzony dopiero na początku XX wieku przez P. Lapięgo w pracy: F. Acan (red.), *Logique de la volonté*, Paris 1902.

lepiej rozpoznany, także w aksjologii rozwoju, czworobok aksjologiczny (rysunek 1).

Rysunek 1 Czworobok aksjologiczny

W publikacjach naukowych na ogół rozróżnia się etykę od moralności. Etykę (z gr. ἦθος *ethos* 'zwyczaj') uznaje się za subdyscyplinę filozofii praktycznej, zajmującą się moralnością. Jest to zatem teoria (usystematyzowana wiedza) dotycząca moralności. To etyka tworzy systemy myślowe, z których można wyprowadzać zasady moralne. Celem etyki jest więc dochodzenie do źródeł powstawania moralności, badanie skutków, jakie moralność lub jej brak wywiera na ludzi oraz szukanie podstawowych przesłanek, na podstawie których dałoby się w racjonalny sposób tworzyć zbiory nakazów moralnych. Poglądy etyczne przybierają zwykle formę teorii, na którą składa się zespół pojęć i wynikających z nich twierdzeń (zasad), na podstawie których można formułować zbiory nakazów moralnych.² Etyka – podobnie jak aksjologia – ma zarówno walor teorii ogólnej, jak swoje obszary „ubranżowane”, na przykład etykę biznesu.

Przez moralność rozumie się zespół poglądów, przekonań i wzorców oraz odczuć (emocji i uczuć) określających świadomość człowieka i jego relacje z drugim człowiekiem z punktu widzenia dobra i zła (słuszności i krzywdy, prawości i podłości, prawy i kłamstwa i innych). Zatem moralność to faktycznie funkcjonujące w społeczeństwie poglądy i przekonania moralne ludzi znajdujące swój odpowiednik w ich postawach, postępowaniu i współżyciu. Moralność daje ludziom respektującym bezwarunkowe wartości i zasady moralne przede wszystkim poczucie własnej wartości, wartości swego

² Por. K. Kietliński, V. Reyes, T. Oleksyn, *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Kraków 2005.

człowieczeństwa – bycia ludzkim. Przeciwnym zjawiskiem jest brak moralności (amoralność, postawy, zachowania niemoralne) czy iluzja (pozory) moralności³.

Warto tu też postawić rzadko formułowane pytanie: kim jest aksjolog i jakie jest jego zadanie? Dla zawodowych filozofów takie pytanie wydaje się zbyteczne, ponieważ jest dla nich oczywiste, że prawo do uprawiania aksjologii ma właśnie filozof, bo ma do tego uprawiania formalne, jest wykształcony w tym obszarze i zawodowo może zajmować się aksjologią. Ale czy chodzi tu tylko o zawodowe uprawianie aksjologii? – chyba nie, ponieważ aksjologa – zdaniem autora tej pracy – nie można utożsamiać tylko z filozofem czy zawodowym etykiem. Na pewnym etapie rozwoju osobistego czy zawodowego powinnością każdego człowieka, a zwłaszcza uczonego, jest stanie się aksjologiem, niezależnie od tego czy jest inżynierem, psychologiem, ekonomistą, przyrodnikiem. Spojrzenie aksjologa czy – inaczej mówiąc – odniesienie aksjologiczne to właśnie nasza ludzka fundamentalna powinność. Spojrzenie to winno obejmować nie tylko nasze życie osobiste, ale także zjawiska społeczne, gospodarcze, środowiskowe, a zwłaszcza nasze odniesienie do kategorii rozwoju. Rozpoznanie „anatomii wartości” i ocena funkcjonujących w rzeczywistości systemów wartości, to właśnie podstawowe zadanie aksjologa.

Aspekty aksjologiczne w definicji „rozwoju” – czy istnieje aksjologia rozwoju?

Czy istnieje aksjologia rozwoju jako spójna dobrze opisana subdyscyplina teorii rozwoju? Trudno na to pytanie odpowiedzieć twierdząco bez wątpliwości. W polskiej literaturze pewne wyraźne akcenty aksjologiczne w odniesieniu do kategorii rozwoju pojawiły się już w pracach z końca lat dziewięćdziesiątych i w pierwszych latach XXI wieku, zwłaszcza w dziełach Z. Hulla (porównaj przykładowo: *Aksjologia ekonomii a ekologia* – 1996⁴), F. Piontka i B. Piontek (porównaj przykładowo: *Osobowy aspekt wartości w procesie rozwoju* – 2004, *Refleksja nad nauką i edukacją w aspekcie urzeczywistniania rozwoju* – 2006 oraz w pierwszej zwartej pracy tych autorów na temat teorii rozwoju z 2016 roku)⁵, A. Papuzińskiego (porównaj przykłado-

³ R.C. Solomon, *Etyka biznesu*, w: P. Singer (red.), *Przewodnik po etyce*, Warszawa 1998, s. 401-410. Por. też: M. Ossowska, *Normy moralne*, Warszawa 2001; B. Klimczak, *Etyka gospodarcza*, Wrocław 2006.

⁴ Z. Hull, *Aksjologia ekonomii a ekologia*, w: W. Tyburski (red.), *Ekonomia- Ekologia*, Toruń 1996.

⁵ F. Piontek, A.J. Nowak, *Osobowy aspekt wartości w procesie rozwoju*, Bytom 2004; F. Piontek, *Refleksja nad nauką i edukacją w aspekcie urzeczywistniania rozwoju*,

wo: *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju* – 2006⁶), J. Czernego (porównaj przykładowo: *Aksjologiczne podstawy ekonomii i biznesu* – 2004⁷), czy A. Skowrońskiego (porównaj przykładowo: *Wartości ekologiczne dla zrównoważonego rozwoju* – 2003⁸).

W pracach tych widać ciekawe i inspirujące połączenie refleksji ekonomicznej, społecznej, środowiskowej i technicznej z refleksją aksjologiczną, pozostawiające jednak wiele problemów otwartych i kontrowersji. Dotyczą one głównie problemu ogólnej definicji rozwoju i budowy na tej podstawie systemu pojęć pochodnych, na przykład typu „ekorozwój”, „rozwój zrównoważony” czy „rozwój inteligentny” lub dowolnych koniunkcji tych pojęć, jak na przykład „rozwój zrównoważony i inteligentny”. Przy próbach definiowania rozwoju w kategoriach ogólnych nadal podnoszone są wątpliwości co do możliwości ustalenia ogólnego sensu tego pojęcia. Wadą systemową tych dyskusji jest ich „sektorowy” charakter, generujący bardzo często zasadnicze różnice w poglądach na istotę rozwoju. Ich wspólnym mianownikiem jest twierdzenie, że pojęcie to należy nie tylko do pojęć niezdefiniowanych i wieloznacznych, ale także do pojęć *niedefiniowalnych*, czyli pierwotnych, co wydaje się być mniej lub bardziej zręcznym unikaniem rzeczywistego problemu.

W świetle współczesnej wiedzy poglądy te nie mają dostatecznego uzasadnienia, jeśli wyraźnie ujawni się dwie cechy konstytutywne kategorii rozwoju. Rolę pierwszej cechy odgrywa w sposób oczywisty pojęcie „zmiany” lub pojęcia bliskoznaczne zmianie (na przykład „przechodzenie od ... do, od stanu do stanu”), choć samo pojęcie zmiany nie ujawnia jeszcze swej warstwy aksjologicznej (rysunek 2). Przykładami definicji eksponującej pojęcie „zmiany” są następujące określenia: rozwój to proces zmian obiektu oceniany pozytywnie z punktu widzenia określonego kryterium (lub zbioru kryteriów) lub w formie bardziej rozbudowanej: proces przechodzenia obiektu od stanów mniej pożądaných (mniej pozytywnych, uznawanych za gorsze, mniej rozwiniętych, od form mniej doskonałych) do stanów bardziej pożądaných (bardziej pozytywnych, uznawanych za lepsze, bardziej rozwiniętych, do form bardziej doskonałych) z punktu widzenia określonego kryterium (lub

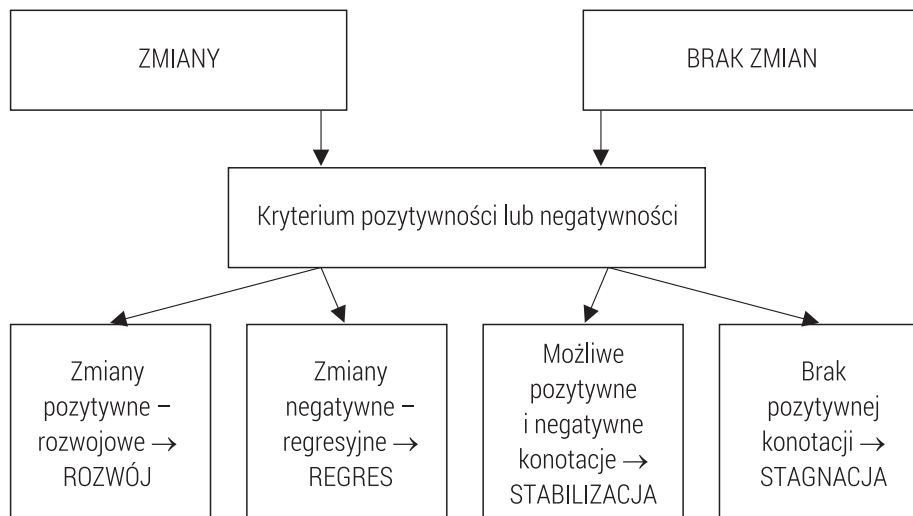
w: T. Borys (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, Jelenia-Góra-Białystok 2006; F. Piontek, B. Piontek, *Teoria rozwoju*, Warszawa 2016.

⁶ A. Papuziński, *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju*, w: K. Kalka, A. Papuziński (red.), *Etyka wobec współczesnych dylematów*, Bydgoszcz 2006.

⁷ J. Czerny, *Aksjologiczne podstawy ekonomii i biznesu*, Bytom 2004.

⁸ A. Skowroński, *Wartości ekologiczne dla zrównoważonego rozwoju*, w: A. Pawłowski (red.), *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, „Monografie nr 16 Komitetu Inżynierii Środowiska PAN”, Lublin 2003.

zbioru kryteriów). Zakłada się więc tu, że stan późniejszy jest lepszy w jakimś sensie od wcześniejszego⁹.

Rysunek 2 Zmiany i ich pozytywność (tło aksjologiczne rozwoju) jako cechy konstytutywne rozwoju

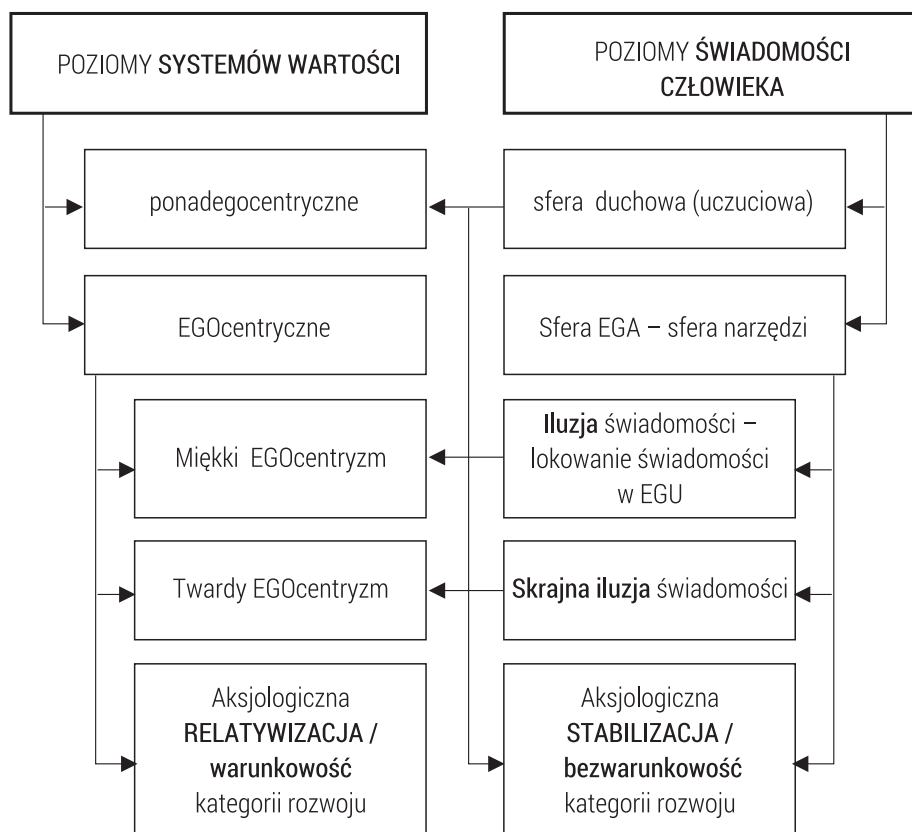
Źródło: opracowanie własne; porównaj też: T. Borys, *Kategoria...*, s. 108.

O ile „zmiany wzrostowe” i „zmiany spadkowe” związane z kategorią wzrostu (na przykład wzrostu gospodarczego) nie budzą większych wątpliwości, zwłaszcza aksjologicznych, o tyle dwa kolejne typy zmian „zmiany rozwojowe” i „zmiany regresyjne” doprowadzają nas do fundamentalnej kwestii pozytywności lub negatywności zmian (zmian ocenianych pozytywnie lub negatywnie z punktu widzenia określonego kryterium lub zbioru kryteriów). To kryteria tych ocen stwarzają podstawy wartościowania w praktyce urzeczywistniania rozwoju, czyli decydowania: kiedy zmiana jest rozwojem, a kiedy regresem i jakie są przesłanki tego procesu decyzyjnego?

Odpowiedzi na te ważne pytania wydają się z pozoru trudne, skoro i przesłanki tego procesu też podlegają procesom rozwojowym. Ewidentną słabością tego rozpoznania co jest rozwojem, a co jest regresem jest często spotykany brak umiejętności identyfikacji pierwotnego źródła „pozytywności” lub „negatywności”. W artykule tym stawia się tezę, że wszystkie stosowane w teorii i praktyce kryteria oceny „pozytywności” lub „negatywności” zmian są obrazem superkryterium, jakim jest określony system wartości (egocen-

⁹ T. Borys, *Kategoria rozwoju a systemy wartości*, w: B. Piontek (red.) *Rozwój – godność człowieka – gospodarowanie – poszanowanie przyrody*, Warszawa 2007, s. 107-125.

tryczny lub ponadegocentryczny) wyrażający określony poziom świadomości człowieka (rzeczywisty poziom świadomości lub jego iluzję)¹⁰ (rysunek 3). Zatem decyzje o tej kwalifikacji zmian powinny być podejmowane na podstawie jasno sprecyzowanego i uświadomionego systemu wartości.

Rysunek 3 Rozwój jako kategoria aksjologiczna

Często występujący brak świadomości, jaki system wartości prezentujemy nie jest przeszkodą dla wyrażenia poglądu, że pojęcie rozwoju jest w istocie rzeczy w swoich dominujących ujęciach kategorią aksjologiczną (rysunek 3). Należy zdawać sobie sprawę z negatywnych konsekwencji relatywizacji roz-

¹⁰ Nawet tak często używane kryteria pozytywności zmian jak „złożoność” lub „celowość” (zmiany polegające na urzeczywistnianiu celów strategii rozwoju jako pozytywnych stanów przewidzianych do osiągnięcia po upływie pewnego czasu) uwiadcniają w istocie rzeczy zawsze określony system wartości. To właśnie z tego powodu nie można absolutyzować kategorii „złożoności”, ponieważ bez ujawnienia aspektu aksjologicznego jest to kryterium dyskusyjne. Wartością pozytywną może być przecież „prostota”, a rozwój może być rozumiany jako „proces zmian w kierunku prostoty”, tak jak jest na przykład w rozwoju duchowym.

woju jako skutku relatywizacji podstawowych wartości, to znaczy względności dobra, prawdy i innych poprzez kwestionowanie ich bezwarunkowości, co jest typowe w przypadku praktykowania egocentryzmu. Jest to więc pewnego rodzaju rozdwojenie jaźni (schizofrenia) w podejściu do rozwoju, ujawniające się w praktyce w jednoczesnej realizacji dwóch lub więcej sprzecznych ze sobą, z punktu widzenia podstaw aksjologicznych, koncepcji rozwoju.

Rozpowszechnianie ponadegocentrycznego podejścia do rozwoju byłoby niezwykle korzystne przede wszystkim dla reinterpretacji kategorii postępu cywilizacyjnego przez oparcie rozwoju na stabilnych podstawach – kluczowych ciepłych wartości aksjologicznych takich, jak: dobro (dobro bezwarunkowe), prawda (prawda bezwarunkowa), miłość (miłość bezwarunkowa), empatia (empatia bezwarunkowa), uczciwość (uczciwość bezwarunkowa).

Zatem odpowiedzi na dwa fundamentalne pytania:

- czy możliwość stosowania różnych kryteriów oceny pozytywności zmian relatywizuje samo pojęcie *rozwoju*?
- czy też istnieje jedno superkryterium ustalające w sposób nierelatywistyczny, która zmiana jest rozwojem, a która regresem lub rozwojem pozornym (jego iluzją)?

zostały już w pewnym ogólnym zarysie sformułowane przez powiązanie tych odpowiedzi z dwiema współzależnymi kategoriami aksjologicznymi: systemami wartości i poziomami świadomości człowieka (rysunek 3).

Odpowiedzi te mają kluczowe znaczenie dla dalszych badań nad istotą rozwoju i implementacją tej kategorii w różnych wydaniach jej konkretyzacji. Istnieje bowiem superkryterium ustalające w sposób nierelatywistyczny, która zmiana jest rozwojem, a która regresem lub rozwojem pozornym (jego iluzją). Jest nim – jak już wspomniano – ponadegocentryczny system wartości oraz wysoki poziom świadomości, prezentującej bezwarunkowe wartości sfery uczuciowej. Oznacza to, że zerwania z dyktatem relatywizmu i warunkowości w podejściu do rozwoju i przyjęcie bezwarunkowych wartości jako kryterium nadrzędnego pozytywności zmian jest konieczne, ponieważ brak zgody na przyjęcie tego kryterium może umożliwić, niestety, realizację rozwoju pozornego (stwarzającego iluzję rozwoju), a nawet antyrozwoju.

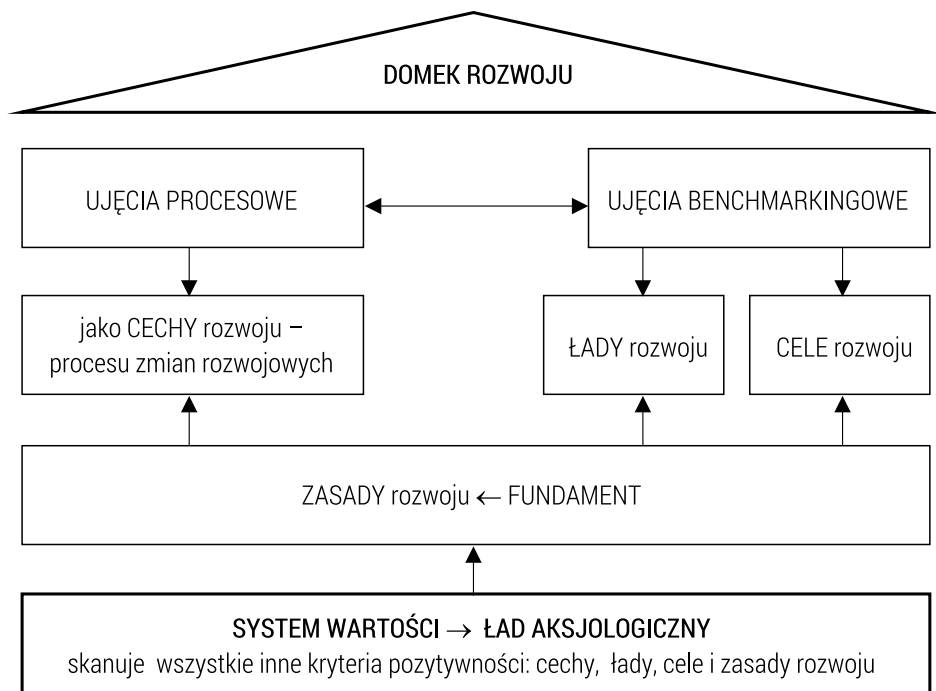
Pięć praktyk konkretyzacji kategorii rozwoju – czy wszystkie ujawniają podstawy aksjologiczne „zrównoważonego i inteligentnego rozwoju”?

W ostatnich latach w różnych dziedzinach, a zwłaszcza w naukach ekonomicznych i praktyce, można zaobserwować pięć zasadniczych praktyk konkretyzowania ogólnego znaczenia kategorii rozwoju i jednocześnie jej paradygmatu. Każda z nich w nader zróżnicowany sposób ujawnia podstawy aksjologiczne tej kategorii. I tak (porównaj „domek rozwoju”, rysunek 4):

1. Pierwsza tendencja uwidacznia się w konkretyzacji sfery, której dotyczy rozwój. Mamy tu praktycznie nieskończenie wiele takich konkretyzacji, kiedy definiujemy i stosujemy takie kategorie pochodne do rozwoju, jak: rozwój społeczny, rozwój gospodarczy, rozwój przestrzenny, rozwój duchowy, rozwój techniczny czy rozwój technologiczny i inne. W przypadku agregacji sfer, których rozwój dotyczy używamy na przykład pojęcia „rozwój społeczno-gospodarczy”. Ta obojętna w sensie aksjologicznym tendencja, nieeksponująca specyficznych cech rozwojowych dla poszczególnych sfer, jest charakterystyczna dla lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, w których zaobserwowano prawdziwą eksplozję zainteresowania praktycznym wykorzystaniem analiz z zakresu komparatystyki, a zwłaszcza dorobku statystycznej wielowymiarowej analizy porównawczej w ocenie rozwoju kraju i innych jednostek terytorialnych. Znalazło to swój wyraz nie tylko w wielu próbach szacowania tego rozwoju, ale także w bardzo bogatym dorobku teoretycznym, dotyczącym zwłaszcza miar syntetycznych, wyboru cech istotnych i określania funkcji preferencji (ocen)¹¹. Należy zwrócić jednak uwagę, że ta fascynacja formalną stroną oceny rozwoju, a zwłaszcza agregowaniem miar cząstkowych była całkowicie „wymyta” z aspektów aksjologicznych, w szczególności z refleksji, że własności miary syntetycznej (na przykład średniej arytmetycznej i miar nieliniowych) odzwierciedlają w istocie rzeczy określone koncepcje rozwoju.

2. Drugą tendencję konkretyzowania ogólnego znaczenia kategorii rozwoju można nazwać umownie ujęciami benchmarkingowymi. Pierwsze ujęcie najlepiej wyraża kategoria ładu zintegrowanego. Można go zdefiniować jako pozytywny stan docelowy zmian rozwojowych (podobnie jak cel), łączący w spójny, niesprzeczny sposób łądy składowe. Jak już wspomniano, ład zintegrowany jest *benchmarkingowym* sposobem wyrażania wzorca rozwoju

¹¹ Por.: przykładowo: T. Borys, *Kategoria jakości w statystycznej analizie porównawczej*, „Prace Naukowe AE. Seria Monografie i opracowania” 1984 nr 23; E. Nowak, *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1990.

Rysunek 4 „Domek rozwoju” – konkretyzowanie rozwoju a kryteria pozytywności zmian

lub – inaczej mówiąc – układem docelowym rozwoju (punktem orientacyjnym, benchmarkiem) dla zmian rozwojowych. Z tego wynika, że nie można utożsamiać rozwoju, na przykład zrównoważonego z ładem zintegrowanym, ponieważ pierwsze pojęcie to proces, a drugie to wspomniany już stan docelowy zmian rozwojowych. W praktyce planowania strategicznego wyodrębnia się w zależności od poziomu zarządzania trzy łady składowe (społeczny, ekonomiczny i środowiskowy) bądź cztery, przez wyodrębnienie ładu instytucjonalno-politycznego z ładu społecznego lub ładu przestrzennego z ładu środowiskowego, bądź pięć (zwłaszcza na poziomie lokalnym), gdy stosujemy najbardziej rozwiniętą formę ładu zintegrowanego, scalającego ład instytucjonalno-polityczny, ład społeczny, ład ekonomiczny, ład środowiskowy i ład przestrzenny. Podejście to prezentowane jest przede wszystkim w pracach J. Kołodziejskiego, S. Kozłowskiego, B. Zaufala, autora tego artykułu i w ostatnich latach M. Burchard-Dziubińskiej¹².

¹² J. Kołodziejski, *Koncepcja metodologii kształtowania strategii ekorozwoju w procesach transformacji systemowej*, w: *Europejskie studia bałtyckie*, Gdańsk 1994; S. Kozłowski, *Droga do ekorozwoju*, Warszawa 1994; B. Zaufal, *O potrzebach kodeksu ekorozwoju*, „Aura” 1987 nr 12; T. Borys, *Ład zintegrowany jako punkt docelowy rozwoju zrównoważonego*, w: F. Piontek (red.), *Zagrożenia cywilizacyjne a kategoria rozwój*, Warsza-

Warto zwrócić uwagę, że strukturalną podstawę kształtowania ładu zintegrowanego tworzy system celów strategicznych o charakterze ekologicznym, społecznym, gospodarczym i przestrzennym. Ujęcia benchmarkingowe mają już wyraźną podstawę aksjologiczną, ponieważ zarówno pojęcie ładu, jak i celu oznacza pozytywne stany docelowe zachodzących lub projektowanych zmian; w pierwszym przypadku od nieładu do ładu, w drugim od zdiagnozowanego stanu wyjściowego do stanu docelowego określonego w strukturze celów: celu nadrzędnego (jakością życia powiązaną z wizją rozwoju), celów głównych i celów operacyjnych.

3. Kolejna, trzecia tendencja to dominujące dotychczas podejście procesowe do nowego paradygmatu rozwoju, nawiązujące do jego podstawowych, pozytywnych cech, a mianowicie zrównoważenia – *balance* (rozwój zrównoważony – *Balanced Development*), trwałości – *durability* (rozwój trwały – *Durable Development*) i samopodtrzymywania się – *sustainability* (rozwój sustensywny – *Sustainable Development*).

Podejście to ukazuje dość wyraźnie związek nowego paradygmatu rozwoju z wizją rozwoju człowieka – rozwojem jego świadomości (człowieczeństwa) jako transformacji *homo oeconomicus* w *homo sustinens*¹³. To eksponowanie w nowym paradygmacie ponadegocentrycznego systemu wartości jako jego fundamentu aksjologicznego jest w dużym kontraście ze starymi paradygmatami rozwoju, w których egocentryczne systemy wartości, jeśli były w ogóle ujawniane, to towarzyszyło im usprawiedliwianie ich występowania słabościami „natury ludzkiej” (człowiek z natury jest chciwy, egoistyczny i zachłanny), będącej przede wszystkim *homo oeconomicus*.

Należy zwrócić uwagę, że nawiązywanie w nowym paradygmacie rozwoju do trzech wspomnianych wyżej cech rozwojowych miało i ma nadal zróżnicowany charakter, co często prowadzi do sztucznych problemów i jałowych dyskusji¹⁴. W praktyce definiowania paradygmatu:

- najczęściej eksponuje się pojedyncze cechy rozwojowe w pojęciach: rozwoju zrównoważonego (najczęściej stosowany reprezentant prawny paradygmatu), rozwoju trwałego, a ściślej – mocno trwałego rozwoju,

wa-Gliwice 2007; M. Burchard-Dziubińska, A. Rzeńca, D. Drzazga, *Zrównoważony rozwój – naturalny wybór*, Łódź 2014.

¹³ Porównaj przykładowo: B. Fiedor, *Antropologiczne podstawy koncepcji zrównoważonego rozwoju z perspektywy ekonomicznej: od homo oeconomicus do homo sustinens*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Ekonomia” 2006 nr 1131, s. 104-119.

¹⁴ Dobrym przykładem tego są pozorne kłopoty z tłumaczeniem *Sustainable Development*. Nie może bowiem ten angielski termin być raz tłumaczony jako rozwój trwały, raz jako rozwój zrównoważony, a raz jako rozwój sustensywny (samopodtrzymujący), bądź ekorozwój, skoro terminy te mają swoje angielskie odpowiedniki: *Durable Development*, *Balanced Development*, *Sustainable Development* i *Ecodevelopment*.

opartego na komplementarności kapitałów i rozwoju sustensywnego (kategorii najczęściej występującej w obiegu międzynarodowym jako *Sustainable Development*);

- rzadziej eksponuje się dwie cechy rozwojowe z reguły w nazwie „rozwój trwały i zrównoważony”;
- od 2012¹⁵ coraz częściej akceptowane jest ujęcie paradygmatu, który określa się rozwojem zintegrowanym, łączącym w sposób komplementarny trzy wspomniane wyżej cechy rozwojowe: równoważenia, trwałości i sustensywności przy traktowaniu umiarkowanego antropocentryzmu jako minimum aksjologicznego tej koncepcji rozwoju¹⁶.

4. Czwarta tendencja eksplikacji nowego paradygmatu rozwoju wprost eksponuje aksjologiczny fundament rozwoju (patrz rysunek 4). Wyraża się on poprzez zasady rozwoju (zasady równoważenia, trwałości i zasadę „matkę” – sprawiedliwości wewnątrz i międzypokoleniowej) oraz poprzez ujawnianie strony podmiotowej procesów rozwoju. Ujęcia to nawiązuje bezpośrednio do świadomości człowieka (porównaj rysunek 3), czyli do najważniejszych kategorii „ciepłych”, a zwłaszcza:

- odpowiedzialności → rozwój odpowiedzialny;
- dojrzałości → rozwój dojrzały;
- mądrości → rozwój mądry;
- inteligencji → rozwój inteligentny;
- uczciwości → rozwój uczciwy;

lub do samej kategorii „świadomości” generującej pojęcie świadomego rozwoju. Przykładem myślenia o rozwoju w kategoriach odpowiedzialności jest dokument rządowy Założenia strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, która ma stanowić „instrument elastycznego zarządzania głównymi procesami rozwojowymi kraju”¹⁷. Przy podmiotowym ujęciu rozwoju niektóre przypisane do tej kategorii wartości jednoznacznie wskazują na solidność fundamentu aksjologicznego rozwoju. Tak jest, gdy przypisujemy do rozwoju atrybut mądrości, uczciwości, odpowiedzialności czy inne wartości „ciepłe”. W przypadku pojęcia „rozwój inteligentny” wysoki poziom aksjologiczny takiego rozwoju nie jest jednoznacznie przesądzony, ponieważ nie zawsze wiadomo o jaki rodzaj inteligencji tu chodzi, czy o inteligencję emocjonalną, inteligencję mentalną, inteligencję intuicyjną czy inteligencję uczuciową, czy-

¹⁵ A. Barczak, T. Borys, *Polski system wskaźników ZR – problemy metodyczne i aplikacyjne*, w: B. Pawełek (red.), *Modelowanie i prognozowanie zjawisk społeczno-gospodarczych – aktualny stan i perspektywy*, Kraków 2012, s. 25-39.

¹⁶ T. Borys, *Wybrane problemy metodologii pomiaru nowego paradygmatu rozwoju – polskie doświadczenia*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014 nr 3(69), s. 9-11.

¹⁷ Założenia strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, Warszawa, 17 maja 2016, s. 1.

li inteligencję opierającą się na wartościach „ciepłych” – uczuciach/cnotach, czy też o inteligencję integrującą wymienione rodzaje inteligencji.

5. Ostatnią zauważaną tendencją konkretyzacji nowego paradygmatu rozwoju to tworzenie definicji i pojęć „mieszanych”, uwzględniających wprawdzie cechy rozwojowe, ale akcentujących też inne wartości ważne dla nowego paradygmatu rozwoju, a zwłaszcza pochodzące z podmiotowego ujęcia procesów rozwoju, czyli jakości życia. Często jest to w dużej mierze chaotyczne „wrzucanie” kolejnych wartości (kategorii), które nie ma charakteru systemowego. Nie podkreśla się tu w sposób uporządkowany podmiotowej roli człowieka w rozwoju, czyli jakości życia człowieka związanej bezpośrednio z poziomem jego świadomości (stopnia nasycenia tej świadomości wartościami „ciepłymi”). Przykładem takiego pojęcia jest użyta w tytule artykułu kategoria „zrównoważonego i inteligentnego rozwoju”. W tym przypadku mamy do czynienia z transferem fundamentu aksjologicznego „rozwoju zrównoważonego”, czyli co najmniej umiarkowanego antropocentryzmu (przyjętego jako minimum aksjologiczne) do „rozwoju inteligentnego”, będącego w koniunkcji z „rozwojem zrównoważonym”.

Podsumowanie

W artykule wykazano, że ujawnianie fundamentu aksjologicznego w zawartej w tytule kategorii „zrównoważonego i inteligentnego rozwoju” może wynikać tylko z:

- ogólniejszego oglądu „aksjologii rozwoju”;
- przedstawienia tej „zmiksowanej” kategorii w kontekście zidentyfikowanych w tej pracy pięciu zasadniczych praktyk konkretyzowania ogólnego znaczenia kategorii rozwoju i jednocześnie jej paradygmatu.

Jak wykazano, każda z tych praktyk w nader zróżnicowany sposób ujawnia podstawy aksjologiczne „rozwoju”, dając jednak w sumie dość wnikliwy i komplementarny ogląd nowego paradygmatu rozwoju, którego jednym z reprezentantów jest zrównoważony i inteligentny rozwój.

Literatura

Acan F. (red.), *Logique de la volonté*, Paris 1902

Barczak A., Borys T., *Polski system wskaźników ZR – problemy metodyczne i aplikacyjne*, w: B. Pawełek (red.), *Modelowanie i prognozowanie zjawisk społeczno-gospodarczych – aktualny stan i perspektywy*, Kraków 2012

- Borys T., *Kategoria jakości w statystycznej analizie porównawczej*, „Prace Naukowe AE. Seria Monografie i opracowania” 1984 nr 23
- Borys T., *Kategoria rozwoju a systemy wartości*, w: B. Piontek (red.) *Rozwój – godność człowieka – gospodarowanie – poszanowanie przyrody*, Warszawa 2007
- Borys T., *Ład zintegrowany jako punkt docelowy rozwoju zrównoważonego*, w: F. Piontek (red.), *Zagrożenia cywilizacyjne a kategoria rozwój*, Warszawa-Gliwice 2007
- Borys T., *Wybrane problemy metodologii pomiaru nowego paradygmatu rozwoju – polskie doświadczenia*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014 nr 3(69)
- Burchard-Dziubińska M., Rzeńca A., Drzazga D., *Zrównoważony rozwój – naturalny wybór*, Łódź 2014
- Czerny J., *Aksjologiczne podstawy ekonomii i biznesu*, Bytom 2004
- Fiedor B., *Antropologiczne podstawy koncepcji zrównoważonego rozwoju z perspektywy ekonomicznej: od homo oeconomicus do homo sustinens*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Ekonomia” 2006 nr 1131
- Hull Z., *Aksjologia ekonomii a ekologia*, w: W. Tyburski (red.), *Ekonomia – Ekologia*, Toruń 1996
- Kietliński K., Reyes V., Oleksyn T., *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Kraków 2005
- Klimczak B., *Etyka gospodarcza*, Wrocław 2006
- Kołodziejcki J., *Koncepcja metodologii kształtowania strategii ekorozwoju w procesach transformacji systemowej*, w: *Europejskie studia bałtyckie*, Gdańsk 1994
- Kozłowski S., *Droga do ekorozwoju*, Warszawa 1994
- Nowak E., *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1990
- Ossowska M., *Normy moralne*, Warszawa 2001
- Papuziński A., *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju*, w: K. Kalka, A. Papuziński (red.), *Etyka wobec współczesnych dylematów*, Bydgoszcz 2006
- Piontek F., Nowak A.J., *Osobowy aspekt wartości w procesie rozwoju*, Bytom 2004
- Piontek F., Piontek B., *Teoria rozwoju*, Warszawa 2016
- Piontek F., *Refleksja nad nauką i edukacją w aspekcie urzeczywistniania rozwoju*, w: T. Borys (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, Jelenia-Góra-Białystok 2006
- Skowroński A., *Wartości ekologiczne dla zrównoważonego rozwoju*, w: A. Pawłowski (red.), *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, „Monografie nr 16 Komitetu Inżynierii Środowiska PAN”, Lublin 2003
- Solomon R.C., *Etyka biznesu*, w: P. Singer (red.), *Przewodnik po etyce*, Warszawa 1998
- Założenia strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, Warszawa, 17 maja 2016
- Zaufal B., *O potrzebach kodeksu ekorozwoju*, „Aura” 1987 nr 12